

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТІСНОГО ТА ДУХОВНОГО ЗРОСТАННЯ ЛІДЕРА

УДК: 371.13.378

Жигайло Наталія Ігорівна

Доктор психологічних наук, професор, професор кафедри менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів (Україна)

ORC ID: <https://orcid.org/0000-0001-5686-2652>

Карпінська Роксолана Іванівна

Кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, психіатрії та сексології Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, м. Львів (Україна)

ORC ID: <https://orcid.org/0000-0003-3539-3433>

Анотація. *Стаття присвячена психології особистісного та духовного зростання лідера. Об'єктом даного дослідження є процес особистісного та духовного становлення студентської молоді. Предмет дослідження: психологічні закономірності та механізми особистісного та духовного зростання особистості в юнацькому віці. Мета дослідження полягає у встановленні психологічних закономірностей та механізмів особистісного та духовного становлення лідера.*

Наукова новизна дослідження полягає: у розробці та апробації моделі духовності особистості; у виокремленні критеріїв, рівнів і показників духовності особистості в юнацькому віці; у розкритті психологічних закономірностей духовного становлення особистості у період юності; у розробці та експериментальній апробації програми духовного становлення особистості студента; у розробці та апробації в межах вказаної програми комплексної діагностико-корекційної системи.

Ключові слова: *особистість, духовність, лідер, особистісне становлення лідера, духовне становлення лідера, студентська молодь, концептуальна модель, критерії та показники духовності.*

Постановка проблеми дослідження.

Поняття «особистість» багатопланове і багатогранне. Особистість є предметом вивчення багатьох наук. Кожна наука вивчає особистість в своєму специфічному аспекті. Для психологічного аналізу особистості потрібно чітко розмежувати поняття: «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність», «Людина». Найбільш загальним (філософське визначення) є поняття «людина»= «індивід». Людина-біосоціальна істота, яка володіє членороздільною мовою, свідомістю, вищими психічними функціями (абстрактно-логічне мислення, логічна пам'ять та ін.), здатна створювати знаряддя праці та використовувати їх в процесі суспільної праці. Індивід- приналежність до людського роду; біологічний організм; носій загальних спадкових якостей біологічного виду, людина. Представник людського роду - *homo sapiens*. Будь-яка людина - індивід, незалежно від рівня її фізичного і психічного здоров'я (*наприклад, мауглі, психічно хворий тощо*). В той час, як особистість – це свідомий індивід, який займає певне місце в суспільстві і виконує певні функції - продукт людського розуму. Особистістю ми стаємо під впливом суспільства, виховання, навчання, взаємодії, спілкування тощо. Індивідуальність - неповторна своєрідність психіки кожної людини (характер, темперамент, здібності, особливості протікання психічних процесів, сукупність почуттів тощо), що утворюють її неповторність, відмінність від інших людей.

І нарешті Людина з великої літери - це «Який довершений витвір - Людина!» (*Шекспір*); «Людиною стати – це мистецтво» (*Новалис*); «Людина залишається у своїх вчинках» (*Шімер*). Ідея сильної особистості найбільш повно представлена в поезії та життєдіяльності Лесі Українки. Леся... Тендітна дівчина з небесною блакиттю в очах. Вічна легенда. Доля не слала їй пуховиків під боки, бо все її життя - то тривала й виснажлива війна з хворобою. Однак, своєю поезією вона утверджує непереможність духу сильної особистості.

«Як я умру, на світі запалає Покинутий вогонь моїх пісень І стримуваний племін засія Вночі запалений, горітиме удень» (*Із збірки «Думи і мрії»*)

Вона була ясним променем, що пробиває «темряву ночі», яскравою зіркою, яка осяяла тернистий шлях до волі. «Сміялася крізь сльози» і «серед лиха співала пісні»- це був девіз її життя, і добре було б, якби він став дороговказом для кожної людини. Вона гордо проголошувала: Хто вам сказав, що я слабка, Що я корюся долі? Хіба тремтить моя рука Чи пісня й думка кволі? Її пісня, її думка вийшли в люди, щоб своїм вогнем запалити байдужих, будити безпам'ятних, освітлювати нації шлях до верховин духовності й краси.

Газета «День» в особі Лариси Івшиної формує сильні особистості, висвітлюючи проблеми сьогодення, зберігаючи національні традиції, розвиваючи духовність, чесність, гі-

дність. В зв'язку з цим, у Ліни Костенко є прекрасні рядки: «Ще мить, ще мить, ще тільки мить і мить, і раптом озирнись, а це вже роки й роки! Так і з газетою «День»: день, день, день, і раптом усвідомлюєш, що «День» — це новітня історія України! Отож газету «День» читають і чекають». Історія дала нам приклади сильних Особистостей: Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка, Л. Костенко, А. Шептицький, Й. Сліпий, Л. Гузар, Б. Гаврилишин, І. Пулюй тощо.

Іван Франко у своїй поезії «Із літ молодості» у ряд «серце – дух – любов» органічно вплітає «особистість – мова – нація». В улюбленої нашої сучасниці Ліни Костенко є такі слова: «Найсерьйозніша опозиція – порядні, чесні особистості» (Легенда «Бути Тобі посудиною, а чи морем?»)

Соціалізація особистості здійснюється в соціальних групах, в які людина послідовно включена протягом життя. Вплив на людину соціального оточення через соціальні групи опосередковується психологічними властивостями людини - типом нервової діяльності, задатками, темпераментом, здібностями, характером, ціннісними орієнтаціями. Саме через взаємодію цих начал - психофізіологічного, природного та соціального - формується особистість. В суспільстві сформовані певні канали, важелі соціалізації. Це виховання, навчання через заклади освіти, через заклади культури, засоби масової інформації, сім'я, література, мистецтво, комп'ютерна мережа Інтернет

та ін. Якщо індивідом народжуються, то особистістю стають в процесі соціалізації. Соціалізація-це процес входження індивіда в соціальне середовище через засвоєння ним норм, ідеалів, цінностей та ін.

Процес соціалізації триває протягом життя людини, він є складовою онтогенезу людини. Онтогенез - це цілісний процес становлення та розвитку людини, що включає в себе морфологічний, фізіологічний, психічний і соціальний розвиток; це становлення людини як свідомої суспільної істоти, як особистості. В психології розрізняють поняття: Розвиток і формування, дозрівання і становлення, а також здійснення особистості. Під розвитком розуміють кількісні та якісні послідовні зміни (психічні чи фізичні), пов'язані з певними етапами життя і прогресивні, що ведуть до вдосконалення. Формування - це цілеспрямований процес змін особистості або ж окремих сторін, якостей внаслідок спеціально організованих впливів (*Наприклад, формування економічного мислення, формування духовності молоді*). Дозрівання - фізіологічні, фізичні та психічні зміни індивіда чи окремих функцій і процесів внаслідок дії внутрішніх вроджених факторів. Становлення - вказує на набуття нових ознак та форм у процесі розвитку особистості (*Наприклад, становлення творчої особистості в контексті психології сімейного виховання*). Здійснення - процес самореалізації потреб особистості, що відкривають нові перспективи її розвитку. Цей нововведений термін нале-

жить академіку Максименку С. Д.

Психічний розвиток людини поділяється на певні вікові періоди, послідовна зміна яких необоротна і непередбачувана. Кожний віковий період (вік) - це своєрідний ступінь фізичного, фізіологічного і психічного розвитку, з властивими для нього відносно стійкими якісними особливостями. Для кожного вікового періоду характерними є: сензитивний період, кризовий період, провідна діяльність. Сензитивний період - найбільш сприятливий для розвитку тої чи іншої психічної функції (*Наприклад, з року до трьох - сензитивний період розвитку мовлення*). Кризовий період - період бурхливих і швидких змін у психіці в той чи інший віковий період (*Наприклад, криза народження, криза трьох років «Я-сам», криза підліткового віку тощо*) Провідна діяльність - вид діяльності, найбільш притаманний тому чи іншому віковому періоду (*Наприклад, емоційно-безпосереднє спілкування немовляти з дорослим [0-1р.], предметно-маніпулятивна діяльність для дітей раннього віку, сюжетно-рольова гра [3-6 р.]*).

Пренатальний період (від моменту зачаття до народження). Індивідуальна історія людини починається не від народження, а від її зачаття. (*Притча про мудреця, до якого принесли новонароджену дитину. Адже за дев'ять місяців внутрішньоутробного (пренатального) періоду відбуваються не тільки фундаментальні якісні та кількісні фізичні, фізіологічні зміни майбутнього новонародженого, а й інте-*

нсивний його психічний розвиток. Пренатальний розвиток — дородовий, утробний розвиток індивіда, під час якого відбувається розгортання успадкованого ним потенціалу. Особливості його зумовлюють характер розвитку на наступних етапах життя дитини і навіть дорослої людини. Дозрівання майбутнього немовляти у пренатальному періоді відбувається в строго контрольованому середовищі — матці — і долає кілька послідовних етапів. Але навіть і в материнській утробі зовнішнє середовище впливає на його розвиток. Практично з моменту зачаття дитина стає елементом ситуації, що формується в навколишньому середовищі. Радість і побоювання, добробут і нестачі, стабільність і потрясіння, здоров'я і хвороби у сім'ї, яка очікує дитину, впливають на її пренатальний розвиток. Це — найважливіший період у розвитку людини. Адже, народжується «готова людина» — в цей період формуються усі психічні функції майбутньої особистості (*задатки* — вроджені передумови до розвитку здібностей).

Важливим для нормального психічного і фізичного розвитку дитини є психічний і фізичний стан матері: позитивні емоції, правильне харчування, режим дня (нормальний сон), благополуччя в сім'ї. Це необхідні умови нормального розвитку дитини.

Немовля (постнатальний період). Народжуючись, дитина фізично відокремлюється від матері. Вона потрапляє в зовсім інші умови: холод, яскраве освітлення, повітряне

середовище (досі було водне), яке вимагає іншого типу дихання, зміни типу харчування. Новонароджена дитина має свої анатомо-фізіологічні ознаки: у неї велика голова і короткі ніжки. Різниця пропорцій тіла 1/4 (у дитини) і 1/7 (у дорослого) зберігається у дитини до 1 або 1,5 року.

Далі щорічно довжина тіла збільшується на 4–5 см, а вага тіла на 1,5–2 кг. У молод-

відношенні був неповноцінним. Встановлено, що інтелект людини знижується лише у тому випадку, коли його маса зменшується до 900 г і менше. Отже, поки що прямої залежності між масою мозку та розумовими здібностями людини не виявлено. Але з'ясована гранична маса мозку (900 г), за межею якої він вважається неповноцінним.

Психологія новонародженого. Розви-

Таблиця 1.

Вік	Пропорції тіла		
	Довжина тіла	Вага тіла	Вага головного мозку
Новонароджений	48–52 см	3–3,5 кг	372–400 г
1 рік	Збільшується на 5 см	Збільшується на 6–7 кг	800–900 г
2 роки	Збільшується на 10–15 см	Збільшується на 2–3 кг	1000–1100 г

ших школярів, наприклад, маса головного мозку складає 1250–1300 г, що майже відповідає масі дорослої людини. Середня маса мозку у чоловіків — 1375 г, у жінок — 1275 г. У чоловіків він становить 2 % загальної маси тіла, у жінок — 2,5 %. Довгий час панувала думка, що від маси мозку залежать розумові здібності людини: чим більша маса мозку, тим обдарованіша людина. Але, як з'ясувалося пізніше, це не завжди так. Наприклад, мозок І. С. Тургенєва важив 2012 г, а мозок А. Франса — 1017 г. Найважчий мозок — 2900 г був виявлений у індивіда, який прожив усього 3 роки. Мозок його у функціональному

току психіки новонародженого відбувається на основі основних актів життєдіяльності — сну (близько 20-ти годин на добу) і годування. Три стани сну, які займають переважну частину доби в житті новонародженого, забезпечують відпочинок нервової системи й психіки, захист їх від перевантаження. Під час спокійної та активної бадьорості дитина є сприйнятливою для стимуляції дорослих, а плачем, криком виражає свої потреби. Ті, хто вважають, що в перші дні життя немовля нічого не чує, нічого не бачить, нічого не розуміє — глибоко помиляються. Для нормального психічного розвитку біля колиски достатньо ма-

тері і батька (посмішка, казка, позитивна музика, любов і ласка). Японські вчені довели: спостерігаючи за функціями головного мозку новонародженого (3 дні) попросили одну із жінок звернутися до дитини з ласкавими словами — ніяких змін в корі головного мозку не було. Слідом за нею ті ж слова вимовила мама — відбулося збудження емоцій. Є країни, де посміхатися не прийнято, але до дітей до 1 року посміхаються.

Малюк (від 1 до 3 років). Від 1 року до 3 років — сензитивний період розвитку мовлення. Якщо у цьому віці дитина не буде перебувати між людьми — ніколи не буде розмовляти повноцінно (*Наприклад*: мауглі). Словниковий запас півторарічної дитини зазвичай містить близько 10 слів. Дитина у віці 1 рік 8 місяців знає 50 слів, у 2 роки — приблизно 200. До трьох років словниковий запас складає вже 900–1000 слів. Встановлена пряма залежність між якістю мовної стимуляції в домашньому оточенні і розвитком мови дитини у 3 роки. Критичним періодом в розвитку дитячої мови є вік від 10 місяців до 1,5 років. Саме в цей час потрібні спокійні, розвиваючі ігри, а стреси небажані. На цьому етапі життя розвивається нове відношення до світу речей: пізнання. У цьому віці «суха» теорія для дитини нічого не значить — малюк все мусить відчутти на дотик, смак, запах. Звичайно, абсолютно «мирного» співіснування між дорослими і дітьми не буває. Бувають речі які звичайно дозволеними бути не можуть: тягнути за шнур

лампу або інший електроприлад (праску, магнітофон, телевізор), знімати з полиці «дорослі книги» та ін. Але в цьому випадку на слова «не можна!» надія мала — це лише підсилить наполегливість малюка, насторожить і озлобить його! (Криза трьох років «Я сам!»), (*Наприклад*: подавання їжі кошеняті). Криза 3-х років належить до гострих. Дитина некерувана, впадає в роздратування. Поведінка майже не піддається корекції. Період важкий як для дорослого, так і для самої дитини. *Негативізм* — реакція не на зміст пропозиції дорослих, а на те, що воно йде від дорослих. Прагнення зробити навпаки, навіть всупереч власному бажанню. *Упертість*. Дитина наполягає на чомусь не тому, що хоче, а тому, що вона цього зажадала, вона зв'язана своїм первинним рішенням. *Норовистість*. Вона безособова, направлена проти норм виховання, способу життя, який склався до трьох років. *Свавілля*. Прагне все робити сама. *Протест-бунт*. Дитина у стані війни і конфлікту з тими, що оточують. Криза протікає як криза соціальних відносин і пов'язана із становленням самосвідомості дитини. З'являється позиція «Я сама». Дитина пізнає відмінність між «повинна» і «хочу». Найкращий спосіб — переключення уваги! Провідна діяльність — гра. В грі дитина пізнає світ. Іграшки — це гроші в банк. Важливо виховувати *добрі звички* — моральний капітал, покладений людиною у свою душу (К. Ушинський). Погана звичка — є моральною несплаченою позикою, яка може замори-

ти людину процентами, що безперестанно зростають, паралізують її найкращі починання і можуть довести до морального банкрутства. Народна мудрість каже: «Посієш звичку — пожнеш характер. Посієш характер — пожнеш долю».

Дошкільник (3–6 років). У цей період дитина вперше опановує так звані гарматними рухами, тобто рухами, де бажаний результат досягається за допомогою знаряддя, інструмента (вчиться користуватися ножицями, інструментами, які пишуть, молотком тощо). Нововведенням є формування довільної поведінки: обов'язки; права; правила поведінки; засвоєння моральних норм: емпатії, доброзичливості, товариськості тощо.

Соціальна ситуація розвитку дошкільника: потреба в спілкуванні з дорослими та однолітками (пізнавальне спілкування), обговорення з дорослими вчинків і поведінки власних та інших людей. Сензитивний період формування моралі (5–7 років), (важливо закласти християнські принципи — катехизація — підготовка до першої сповіді і першого урочистого Святого Причастя).

У дошкільника складаються основи моральної свідомості та поведінки в єдності їх когнітивних, емоційно-оцінних та поведінкових складових: рівень розвитку інтелекту дошкільника лежить в основі формування в нього перших моральних уявлень, розуміння етичних норм, їх раціональності та доцільності; моральні судження дошкільника знахо-

дяться на стадії морального реалізму, відображаючи однозначне розуміння добра і зла, побудоване на авторитеті дорослого; формуються етичні еталони-зразки як емоційно-когнітивні узагальнення щодо способів поведінки.

Провідна діяльність — рольова гра (гра за правилами). (Наприклад: Легенда про Чесне слово). Шкідливість «Бойовиків», адже діти сприймають смерть як смерть, плач як плач. До 7 років завершується процес оволодіння рідною мовою! Бурхлива фантазія, розвиток творчої уяви, не можна формувати «ти брешеш». З'являється оригінальне словотворення, яке Чайковський описав у своїй праці «від 2 до 5». (Наприклад: «Від м'ятних цукерок у роті сквознячок», «У лисого голова — босяком», «Чоловік стрекози — стрекозьол».)

Молодший школяр (6 (7)–9 (10) років). 1. Шкідливість 6-річного навчання: непристосованість нашої системи (денний сон, навчання у виді гри); неокостеніння фалангів пальців (писати багато шкідливо зате ліплення, малювання — корисне); скривлення хребта.

2. Складним новоутворенням і кризою є оцінка — конфлікти між вчителем і учнем; слід формувати самооцінку — сензитивний період формування самосвідомості.

3. Провідний вид діяльності: навчання.

Пам'ять потребує тренування: варто використовувати закони пам'яті:

1. не все підряд (головне);

2. по інтересу;
3. закон усвідомлення: «це мені потрібно»;
4. закон асоціації;
5. закон психічного зчитування.

Мислення потребує тренування (15 хв. Слухати Баха і Бетховена) розвиває фізично-математичне мислення, масажувати кінці пальців, ходити босоніж. Ров'язувати завдання творчого характеру. (*Наприклад*, 1. З'єднати крапки однією лінією не відриваючи руки. 2. Летить зграє птахів. Як їх порахувати?)

З того, що ми вивчаємо — ми запам'ятовуємо: 10 % того, що чуємо; 20 % того, що читаємо; 30 % того, що бачимо; 50 % того, що чуємо і бачимо; 70 % того, що говоримо (переказуємо); 90 % того, що виконуємо дію.

Підліток (10 (11)–16 (17) років). Підлітковий вік — це один з найважливіших етапів життя людини. В ньому багато джерел і починань всього подальшого становлення особистості. Вік цей складний, ранимий, важкий і виявляється, що він більше, ніж інші періоди життя, залежить від реальностей соціуму, в якому формується підліток. Підлітковий вік ще називають перехідним — це вік статевого дозрівання, змін в усій ендокринній системі (статеві органи, вилочкова залоза, щитовидна, підшлункова, гіпофіз).

Це зумовлює скачок в рості, збільшення ваги, об'єму грудної клітки змінюється обличчя за рахунок росту лицевої частини черепа. Окостеніння хребта закінчується в 21 рік,

тому навантаження в підлітковому віці — згубні (не слід піднімати тягарі); закінчується зрощення кісток малого тазу (де містяться статеві органи тому не слід носити каблуки); швидкий ріст органів вимагає великого навантаження серця, тому характерним для цього віку є посилене серцебиття, підвищення тиску, головні болі, головокружіння. Перебудова ендокринної і нервової системи впливає на внутрішній (психічний) стан підлітка, що виражається в неврівноваженості, роздратованості, збудженості, або навпаки, апатією, в'ялістю. Не підліток важкий, а вік важкий для підлітка. Особливістю підліткового віку є те, що в нього серце дорослої людини, а судини — дитини.

Внутрішньо дозріваючи, чують себе дорослими, але ними ще не є. Потребують дискотеку, бо ця музика збуджує нижні вібрації, гормональну систему статевих органів. (*Наприклад*: вечорниці і сучасна дискотека). Захистити підлітка від негативного впливу «вулиці», «зіпсованого» телебачення, еротичних, аморальних відеофільмів — обов'язок батьків! Приклад батька (матері) — єдиний спосіб виховання підлітка. Ідеал Бога — ідеал довершеності. 1 раз в тиждень Служба Бога — вчителька життя (А. Шептицький). 1 раз в місяць сповідь.

Стати другом підлітка, адже найменша неуважність, відчепність, байдужість, нерозуміння до питання, прохання чи бажання вашої дитини в цьому віці — і ви назавжди втратили

довір'я. Усвідомте, що поряд з вами вже не просто малюк, а доросла людина, інтереси якої треба поважати. Але врахуйте, що під цим показовим дорослішанням криється невпевненість і навіть страх. Тому не допустіть, щоб розрадою стали вулиця і хтось інший, а не ви. Контроль за підлітком мусить бути. Краще запросіть друзів до хати, ніж він має бути десь — невідомо де. Ви повинні піти разом в похід, в музей, в кіно, на виставку, на концерт. Якщо у вас з почуттям гумору все в порядку, на дверях у підлітка напишіть «Обережно! Підліток!». У цей період слід прищепити їм те, що називається вічними цінностями: Сімя, Родина, Церква, Сповідь. Сензитивний період формування самооцінки і найкращий її проявник є сповідь або голос совісті. Пам'ятати про своє походження (коріння), звичаї, традиції, обряди і виховувати це в своїх дітях (дерево родоводу).

Юнацький вік (16 (17)–21 рік). В юнацькому віці в основному завершується фізичний розвиток організму, закінчується статеве дозрівання, серцево-судинна система починає працювати гармонійно, уповільнюється темп росту тіла, помітно збільшується м'язова сила, зростає працездатність, закінчується формування й функціональний розвиток органів і тканин. Тілесна конституція, особливо обличчя, стає дорослою, специфічно індивідуальною. Зникає характерна для підлітків збудливість, неврівноваженість.

Юнацький вік — етап формування са-

мосвідомості і власного світогляду, прийняття відповідальних рішень, людської близькості, коли цінності дружби, любові стають першорядними. Головною ознакою цього періоду є потреба молодого людини зайняти внутрішню позицію дорослої людини, вибрати професію (професійне самовизначення), усвідомити себе членом суспільства, виробити світогляд (моральне самовизначення), вибрати свій життєвий шлях. Юність — унікальний період входження в світ культури: театри, концертні зали, музеї — ці враження залишаються на все життя. На все життя залишаються в пам'яті і переживання, що пов'язані з першою дружбаю та першим коханням. Найхарактернішою для цього віку є потреба кохати і бути коханими. «Любити — це означає дивитися не одне на одного, а дивитися разом в одному напрямку». «Те дерево не плодоносить восени, яке не розквітає навесні». Покликання жінки бути дружиною матір'ю. Існує також покликання — монастир — служіння Богові. Вагітність — не така краса, не така привабливість. Якщо в основі взаємин між хлопцем і дівчиною немає дружби, то такі взаємини приречені на загибель. Спершу єднання душ, а потім тіл (шлюб — статеві відносини) Тоді не буде в нас СНІДу, венеричних захворювань. (Наприклад: зустріч з венерологом в СШ № 69).

Зрілість (21 (22)–65 (70) років). Зрілість особистості — це кінцевий результат праці особистості над собою. Ознаки зрілої

особистості: Бере на себе всю відповідальність за своє життя, за свої успіхи і поразки, за якість свого життя. Піклується про своє особистісне зростання: розвиває свої здібності, позбавляється від забобонів, змінює звички, розширює зв'язки, підвищує свій професіоналізм, піклується про зростання самоповаги. Швидше за все релігійна. Віра робить людину сильнішою і благороднішою. Займається цікавою творчою діяльністю, що приносить радість. Тому досягає великих успіхів у своїй професії. (*Наприклад*: Притча Соломона)

Початок старшого віку (65–70 років).

Старість — період життя, що настає після зрілості і характеризується поступовим послабленням діяльності. Характеризується погіршенням здоров'я, розумових здібностей, загасанням функцій організму. Перед цим періодом життя, громадяни багатьох країн (жінки — з 55–75 років, чоловіки — з 60–75 років, залежно від країни) мають право вийти на пенсію. Але є також дуже багато пенсіонерів, котрі працюють. Старість ділиться на декілька коротших періодів життя людини: Похилий (літній) вік — 61–71 для чоловіків, 56–74 для жінок. Старечий вік — 71–90 для чоловіків, 74–90 для жінок. Вік довгожителів — понад 90 років.

Аналіз останніх досліджень. Проблемі особистісного та духовного зростання, як і проблемі духовності взагалі, присвячено чимало досліджень, і коло їх розширюється. Так, ще філософи Платон, Аристотель, Пан-

філ Юркевич, Григорій Сковорода надавали великого значення поняттю духовності. Вони вважали, що поняття «духовність» є похідним від слова «дух» (лат. «*spirit*» та грец. «*πνευμα*»), що означає рухливе повітря, повітря дихання, носій життя. Значний внесок у розробку проблеми духовності належить зарубіжним психологам Ф. Лершу, К. Г. Юнгу, К. Роджерсу, Р. Мейю, М. Фрідману, Дж. Портеру, Е. Бартону, Дж. Коннорсу та іншим. Вітчизняні вчені [1-11] С. Максименко, І. Пасічник, Г. Балл, М. Боришевський, М. Савчин, В. Моргун, В. Москаленко, В. Москалець, В. Жуковський, Н. Жигайло, Р. Каламаж, О. Матласевич та багато інших здійснили великий внесок у вивчення цієї проблеми. За визначенням цих науковців, духовність - це загально-культурний феномен, який вміщує в собі не тільки абстрактно-теоретичні цінності й ідеали, а й вчинки по совісті, вчинки істини і краси.

О. Киричук, З. Карпенко, М. Савчин, В. Слободчиков розглядають духовність як «надособистісне» психічне утворення, як трансцендентний вихід за межі феноменального світу. Духовність як прагнення до найвищого ідеалу і сфери трансцендентного представлена в роботах А. Деркача, С. Кримського, З. Фоміної, В. Щердакова та інших; як суто людський феномен, певний прошарок свідомості (Б. Братусь, В. Зінченко, Є. Ісаєв, В. Слободчиков та інші); як актуалізація глибинних основ людської психіки (Д. Богоявленська, О. Канапаць-

Таблиця 2.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ВІКОВОГО РОЗВИТКУ

Період	Вік		Кризовий період	Сензитивний період	Провідна діяльність
I Пренатальний	Від зачаття до народження		Криза народження	Формування всіх психічних функцій	Смокотання пальця
II Немовля (постнатальний)	0 – 1 року		Криза народження	Емоційний розвиток	Емоційно-безпосереднє спілкування з дорослими
III Малюк	1 – 3 роки		Криза 3-х років «Я сам»	Розвиток мовлення	Предметно-маніпулятивна діяльність
IV Дошкільник	3 – 6 (7) років		Криза дошкільника	Формування моралі	Сюжетно-рольова гра
V Молодший школяр	6 (7) – 9 (10) років		Криза молодшого школяра	Формування навчальних здібностей	Сюжетно-рольова гра Навчання
VI Молодший підліток	Дівчата 10-12 р.	Хлопці 11-13 р.	Криза підліткового віку	Дорослішання Становлення світогляду	Навчання
Підліток	12-14 р.	13-15 р.			
Старший підліток	14-16 р.	15-17 р.			
VII Юнацький	Дівчата 16-18 р.	Хлопці 17-19 р.	Криза юнацького віку	Профорієнтація	Навчання Праця
Старший юнацький	18-21 р.	19-21 р.			
VIII Початок зрілості	21 (22) р.		Криза дорослості	Утвердження себе Утвердження ідей	Праця Творча діяльність
Зрілість	30-50 р.				
Старша зрілість	Жінки 55-65 р.	Чоловіки 60-70 р.			
IX Початок старшого віку	Жінки 65 р.	Чоловіки 70 р.	Криза старості	Старіння	Творчий відпочинок

кий, А. Лизогуб, В. Пономаренко); як принцип розвитку самореалізації людини «звернення до вищих ціннісних інстанцій конструювання особистості» (В. Знаков). В. Знаков зазначає, що витoki духовності людини необхідно шукати в «глибинному смислі вчинків людей, історичних подій, епохи тощо...» [5, с. 107].

При цьому він акцентує увагу на духовних здібностях людини, компонентами яких є спрямованість, ціннісно-смилова організація особистості та компетентність. Саме ці компоненти сприяють накопиченню духовного досвіду, присвоєнню духовних цінностей, збагаченню духовного світу.

© Жигайло Н. І., Карпінська Р. І.

В сучасній українській психології дослідження духовності відбувається за такими основними напрямками: філософсько-релігійознавчим, предметом якого є духовність як досконалість віри в надприродні сили; культурологічним, в контексті якого духовність постає як спосіб самоздійснення особи в межах культурологічного світу; соціально-психологічним, в якому духовність розглядається як багатовимірний соціально-історичний феномен, специфічність виявів якого зумовлена своєрідністю всесвітньої історії як поліцентричного утворення. На нашу думку (Максименко С.Д., Жигайло Н.І.) **духовність** - це складний психічний феномен; вияв внутрішнього світу особистості; інформаційно-енергетична структура особистості, насичена символами, якими вона володіє[3].

Духовний світ кожної людини індивідуальний. Ідеться не лише про знання, досвід, товарицькість або щедрість. Духовність - це індивідуальна особливість особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання і соціальної потреби жити й діяти для інших. Під духовним становленням лідерами розуміємо надбання духовних цінностей, його національної свідомості та самосвідомості; розвиток його духовних пріоритетів; обґрунтування системи цінностей, що мають лягти в основу життя, виступати на передній план усього процесу діяльності. Акумулятором духовності слугують наука, культура, релігія, мистецтво, природа, спорт тощо. «Духовність

– це не лише інтелектуальність, не чиста мораль, не сама релігійність, і не лише емоційність. Але це у сукупності велика цінність, підготовчі шляхи до дисципліни та очищення людської природи...».(Ш. Ауробіндо, східний філософ)

Мета статті – запропонувати психологічні механізми особистісного та духовного зростання лідера.

Виклад основного матеріалу. З метою особистісного та духовного зростання лідера нами запропоновано: 1. Поняття «духовної особистості лідера». 2. Авторську психологічну структуру особистості лідера. 3. Авторську модель духовного становлення особистості лідера. 4. Систему психолого-педагогічних дисциплін для формування духовності особистості лідера. 5. Програму тренінгу розвитку духовності особистості лідера. 6. Тематичний план спецкурсу «Психологія духовного становлення та здійснення особистості». 7. Критерії формування духовності лідера. 8. Джерела формування духовності особистості. Дослідження оцінки особистісного та духовного зростання нами перевірялося експериментально. Експериментом охоплено студентів закладів вищої освіти Львівщини. Вибірку становили 305 осіб впродовж 5 років навчання у ЗВО.

Під феноменом «духовна особистість лідера» розуміємо таку особистість, в якій горить іскра Божества; яка в своїх думках і вчинках опирається на Закон Божий; яка в своєму житті керується постулатом: «Я працюю на

Вічність!, а не просто вічно працюю!»). Люди-ні для польоту потрібне не пір'я, а сила духу! Сильних духом, національно свідомих, інтелектуально розвинутих, патріотично спрямованих лідерів потребує кожна нація, кожна держава та понад усе Україна. Тому, невід'ємною складовою лідера має бути духовність - провідною лінією його діяльності.

Авторська психологічна структура духовної особистості (рис. 1) представлена нами у вигляді дерева, основа (коріння) якого базується на чинниках саморегуляції, якими є воля, совість і віра; вітки цього дерева – це наші пізнавальні та емоційно-вольові психічні процеси, психічні стани, психічні властивості, психічна діяльність, спрямованості тощо, а

верхівка цього дерева прагне до пізнання Бога, тобто до самовдосконалення.

Авторська модель духовного становлення особистості включає в себе інструментальну, потребово-мотиваційну та інтеграційну складові (рис. 2).

Також нами запропоновано психологічний тренінг формування духовності особистості лідера. Структурно «Програму тренінгу розвитку духовності особистості лідера» поділено на 7 тем-блоків. До кожного блоку розроблені оригінальні вправи та модифіковано ті тренінгові вправи (інших дослідників), які можна було використати у відповідності до поставленої мети. Використовували: рольові та ділові ігри, міні-дискусії, вправи із тренінгу особистісного зростання, вправи із тілесно-

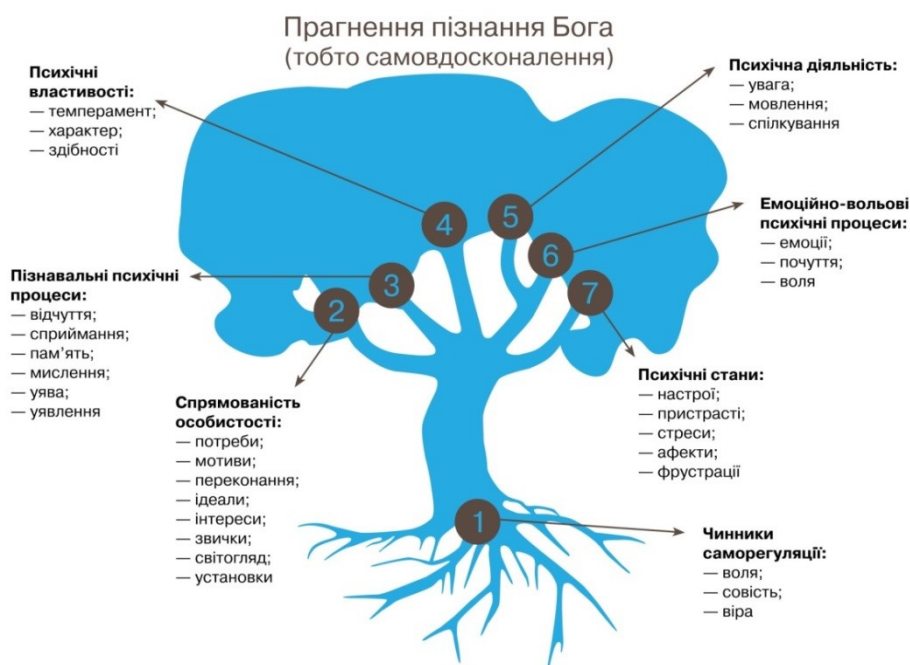
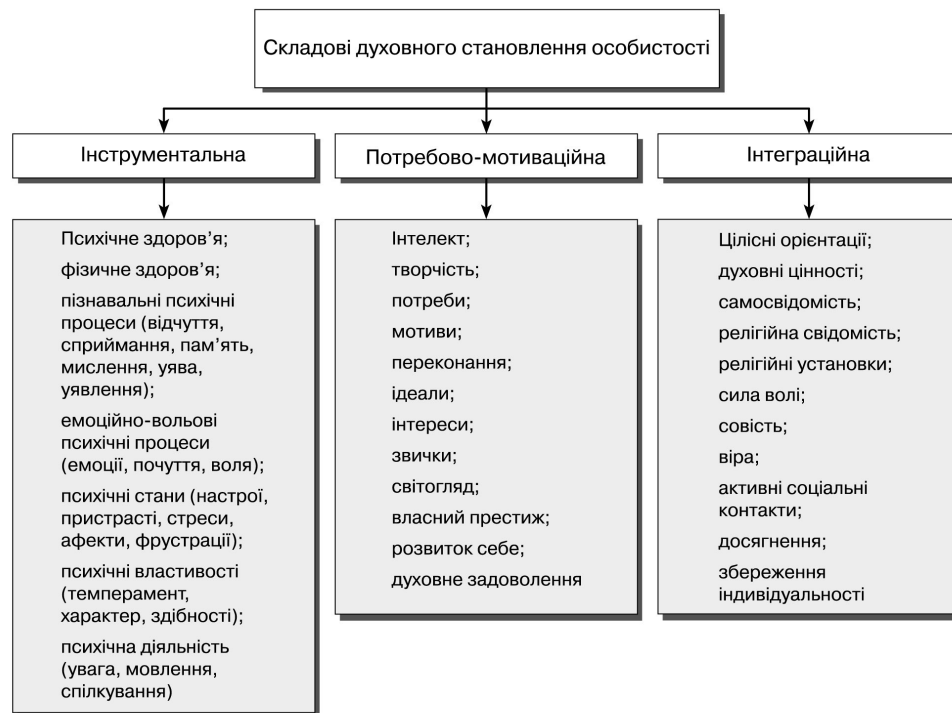

Рис. 1. Психологічна структура особистості за С. Д. Максименко, Н. І. Жигайло

Рис. 2. Авторська модель духовного становлення особистості

зорієнтованого тренінгу, лекції, наукові семінари, круглі столи, конференції, прощі, реколекції тощо.

Перелік блоків та психолого-педагогічних і тренінгових засобів до кожного із них наведено у табл. 3.

На основі результатів психологічного тренінгу сформувався уявлення про те, що майбутній лідер перебуває на етапі духовного становлення тоді, коли він: по-перше, вбачає сенс у тому, що відповідає духовним ідеалам і до чого водночас у нього є можливості; по-друге, має розвинені відповідні риси характеру, знання і вміння, що дають змогу домогтися поставленої мети, реалізувати себе у своєму лідерському становленні.

На подальшому етапі дослідження нами запропоновано комплексну «Програму духовного становлення та здійснення особистості», у якій передбачено діагностико-корекційну роботу, що дає змогу оцінити рівень духовності особистості та сприяти його підвищенню. Програма включала в себе формування системи цінностей як основи духовного становлення та здійснення особистості; виокремлення релігійних цінностей як важливого чинника духовного становлення особистості; тренінг як ефективний метод формування духовних цінностей особистості; виокремлення релігійної свідомості як сутнісної складової духовності особистості; лекції із спецку-

Таблиця 3.

«Програми тренінгу розвитку духовності особистості лідера»

№	Назва тренінгового блоку	Основні психолого-педагогічні та тренінгові вправи
1	2	3
1	Вступ до роботи	Ознайомлення з правилами роботи в Т-групі. Формування атмосфери психологічної безпеки. Психогімнастика.
2	Ціннісні орієнтації управлінця	Проективний малюнок «Я і моє місце в світі людей». Рольова гра «Погані люди–добрі люди. В чому різниця?». Ділова гра «Готуємо кодекс поведінки 21-го сторіччя». Вправи на зняття «затисків» у м'язах та підвищення рівня атмосфери безпеки у Т-групі.
3	Духовне становлення управлінця	Рольова гра «Я – минулий, нинішній, майбутній. В чому різниця?» Психологічний практикум «Чим я найбільше пишаюся в своєму минулому? Що було таке, що варто було б прожити інакше?» Вправа «Порожній стілець – мої друзі та вороги у минулому». Брейн-стормінг «Визначення напрямків соціальної підтримки державою управлінця як її майбутнього творця». Вправи на зняття «затисків» у м'язах, вияв експресії через рух.
4	Релігійні цінності управлінця	Соціально-перцептивно орієнтований тренінг особистісного зростання «Я – очима інших. Чи можна мені довіряти?» Групове обговорення «Людина, яка активно вірить в Бога – хто вона? Минуле, сучасне, майбутнє?» Ділова гра «Якби Священну книгу написав Я?» Вправи на зняття «затисків» у м'язах, вияв експресії через рух.
5	Релігійна свідомість управлінця	Дискусія «Релігійно свідомою людиною – “за” та “проти”». Брейн-стормінг «Хто я – піщинка, крапля води, дуновіння вітерця – чи я відповідаю за майбутнє?» Ділова гра «Совість. Чи потрібна вона у 21-му сторіччі?» Вправи на зняття «затисків» у м'язах, вияв експресії через рух.
6	Обговорення підсумків тренінгу	Дискусія «Я – до початку роботи в Т-групі. Я – після закінчення роботи в Т-групі. Що в мені змінилося?» Вправи на зняття «затисків» у м'язах, вияв експресії через рух.
7	Кінцеве заняття «Моє майбутнє»	Формування екзистенційного «Я». Розстиківка почуття «Ми» в учасників тренінгу. Вправи на зняття «затисків» у м'язах, вияв експресії через рух.

реу «Психологія духовного становлення та здійснення особистості» (табл. 4). вали ефективність застосованої програми. Зокрема, частка високого рівня духовності у мо-

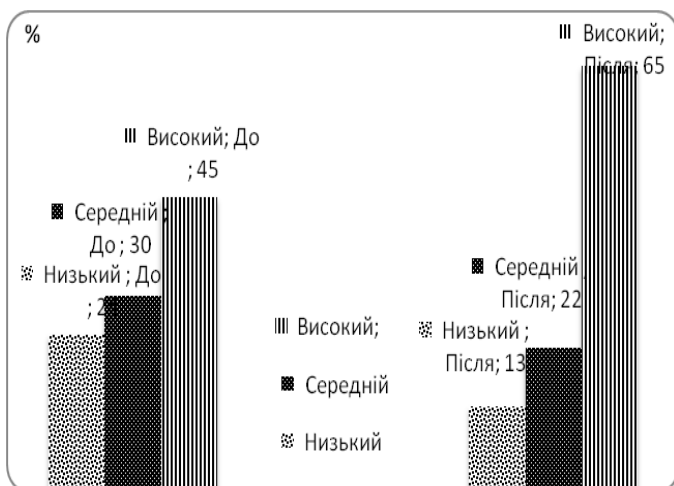
Таблиця 4.

**Тематичний план спецкурсу
«Психологія духовного становлення та здійснення особистості»**

№ з/п	Тема	Кількість годин			
		Всього	Лекції	Практ.	С/Р
1	2	3	4	5	6
	Розділ I. Теоретико-методологічні основи духовного становлення та здійснення лідера				
1	Соціально-психологічна природа духовного становлення лідера.	20	6	6	8
2	Основи духовного становлення студентської молоді.				
3	Головні джерела формування духовності особистості лідера.				
	Розділ II. Психологічне моделювання процесу духовного становлення особистості лідера				
1	Ціннісні орієнтації як структурний компонент духовного становлення та здійснення особистості.	22	8	6	8
2	Психологічні чинники формування ціннісних орієнтацій майбутнього лідера.				
3	Модель духовного становлення особистості лідера.				
	Розділ III. Система цінностей як основа духовного становлення та здійснення особистості				
1	Формування системи цінностей як основи духовного становлення особистості	20	6	6	8
2	Релігійні цінності як важливий чинник духовного становлення особистості				
3	Тренінг як ефективний метод формування духовних цінностей особистості				
	Розділ IV. Програма духовного становлення та здійснення управління				
1	Релігійна свідомість як необхідна складова духовності особистості	22	8	6	8
2	Діагностика типів релігійності та релігійних установок особистості				
3	Визначення рівнів духовності за відповідними критеріями				
	Всього:	84	28	24	32

Результати дослідження. Порівняння розподілу рівнів духовності студентів «до» і «після» впровадження програми духовного становлення особистості (рис. 3) проілюстру-

лоді зросла на 20 % (внаслідок впровадження програми духовного становлення особистості).

Рис. 3. Рівні розвитку духовності студентів («до» і «після» впровадження програми духовного становлення та здійснення особистості)

Нами здійснено кореляційний аналіз одержаних результатів, зокрема встановлено залежність і взаємовплив між: рівнем розвитку духовності та інтелекту; рівнем розвитку духовності та емпатії; рівнем розвитку духовності та рівнем реактивної тривожності; рівнем розвитку духовності та рівнем особистісної тривожності; рівнем розвитку духовності та рівнем релігійності; рівнем розвитку духовності та рівнем релігійних установок; рівнем розвитку духовності та матеріальними цінностями тощо (табл. 5).

Умовні позначення:

ОТ – особистісна тривожність; РТ – ситуативна тривожність; РД – рівень духовності; ХЦ – хаос цінностей; РЕ – рівень емпатії; РР – рівень релігійності; МЦ – матеріальні цінності; РУ – релігійні установки; РІ – рівень інтелекту.

Також нами представлено критерії,

яким повинна відповідати особистість лідера: **моральні:** лідер має бути людиною релігійною; бути практикуючим християнином; мати об'єктивний та суб'єктивний авторитет; любити і поважати свою працю; бути справедливим; мати етично-діловий такт і радість від спілкування; **інтелектуальні:** високий рівень фахової підготовки; точність пам'яті, гнучкість мислення, творчість уяви; темперамент, лабільна нервова система (вроджені чинники); сила волі і віра (набуті чинники); мовленнєва культура, риторика; інтуїція; спостережливість; **фізичні та канонічні:** одяг, постава, поведінка; шляхетність, одухотворення.

Джерелами духовної особистості лідера є: книга книг – Святе Письмо; Богослов'є (як наука про Бога); Свята Літургія – вчителька життя (А. Шептицький); Молитва – розвиток душі; церковне мистецтво; християнська філософія (пізнання Бога); природа, культура, мистецтво, спорт тощо.

Висновки. Актуальна на даному етапі розвитку суспільства тема особистісного та духовного зростання лідера має гостро виражений характер. Досягнутий людством ступінь розвитку де-факто ставить лідера перед необхідністю введення до дії нової соціокультурної моделі комунікації з міжнародною спільнотою, яка поєднує силу технологічних інновацій і здібності політико-стратегічного арбітра. Тому духовність як основа особистісного та духовного зростання лідера є запорукою утвердження і розквіту України у світі в

Таблиця 5.

**Значимі показники досліджуваних характеристик
(за результатами кореляційного аналізу)**

	ОТ	РТ	РД	ХЦ	РЕ	РР	МЦ	РУ	РІ
ОТ	1,000	0,757	-0,710	0,537	-0,637	-0,564	0,642	-0,708	- 0,384
РТ	0,757	1,000	-0,705	0,525	-0,582	-0,498	0,580	-0,712	- 0,355
РД	-0,712	-0,705	1,000	-0,615	0,589	0,745	-0,657	0,626	0,473
ХЦ	0,537	0,525	-0,615	1,000	-0,613	-0,461	0,611	-0,619	- 0,514
РЕ	-0,637	-0,582	0,589	-0,613	1,000	0,557	-0,574	0,499	0,583
РР	-0,563	-0,498	0,744	-0,460	0,557	1,000	-0,623	0,591	0,586
МЦ	0,641	0,580	-0,657	0,611	-0,574	-0,623	1,000	-0,677	- 0,498
РУ	-0,707	-0,711	0,626	-0,619	0,499	0,591	-0,677	1,000	0,522
РІ	-0,384	-0,355	0,473	-0,514	0,583	0,586	-0,498	0,522	1,000

цілому. Адже лише за умови утвердження сильного лідера можливо забезпечити незворотність поступу України до своєї волі, слави, економічного та соціального добробуту, здорової нації, сильної держави світового рівня.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці та підготовці відповідних програм для формування політичного лідера - його особистісного та духовного зростання.

Перелік використаних джерел:

1. Антоненко Т. Л. Фундаментальні цінності становлення духовності людини // Духовність особистості: мето-

дологія, теорія і практика : збірник наукових праць / За матеріалами VI Міжнародної науковопрактичної конференції «Духовно-культурні цінності виховання людини» 27 травня 2015 р. / Гол. редактор Г.П.Шевченко. – Вип. 3 (66). – Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2015. – с.20-39.

2. Балл Г. О. Психологія і духовність // Гуманістична психологія. – К: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ. – 2005. – 279 с.

3. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. – К.: Беркут, 2000. – 76 с.

4. Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008 – 336 с.

5. Знаков В. В. Духовность человека в зеркале психологического знания и религиозной веры // Вопросы психологии. – 1998. - №3. – С.104-114.
6. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості : наук. монографія. – К. : КММ, 2006. – 255 с.
7. Максименко С. Д. Психологія особистості : Підручник. – К. : КММ, 2007. – 296 с.
8. Москалец В. П. Психологія релігії : Посібник. – К. : Академвидав, 2004. – 240 с.
9. Москалец В. П. Психологія особистості : Навч. посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 262 с.
10. Психологія. Збірником основ психології релігії / Під ред. о.Ю.Макселона.- Львів: Свічадо, 1998. – 320 с.
11. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія / Е.О. Помиткін. – Київ : Наш час, 2005. – 278 с.
12. Савчин М. В. Віра в Бога як духовний стан людини / Психологія і суспільство. – 2009. – № 2 (36). – С. 54–59.
13. Савчин М. В. Духовний потенціал людини : монографія / М. В. Савчин. – Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту, 2001.- 203 с.

References (Transliteration):

1. Ball G. O. Psihologiya I duhovnist // Gumanistichna psihologiya. – K: Univ. Vid- vo PULBSARI. – 2005. – 279 s.
2. Borishevskiy M. Y. Natsionalna samosvidomist u gromadyanskomu stanovleni osobistosti. – K.: Berkut, 2000. – 76 s.
3. Zhigaylo N. I. Psihologiya duhovnogo stanovlennya osobistosti maybutnogo fahivtsya : Monografiya. – Lviv : Vidavnicхий tsentr LNU Imeni Ivana Franka, 2008 – 336 s.
4. Maksimenko S. D. Geneza zdlysnennya osobistosti : nauk. monografiya. – K. : KMM, 2006. – 255 s.
5. Maksimenko S. D. Psihologiya osobistosti : Pidruchnik. – K. : KMM, 2007. – 296 s.
6. Moskalets V. P. Psihologiya religiyi: Posibnik. – K. : Akademvidav, 2004. – 240 s.
7. Moskalets V. P. Psihologiya osobistosti: Navch.

- posibnik. – K. : Tsentr uchbovoYi lIteraturi, 2013. – 262 s.
8. Psihologiya. Zvkladom osnov psihologiyi religiyi / Pid red. o.Yu.Makselona.- Lviv: Svichado, 1998. – 320 s.
9. Pomitkin E. O. Psihologiya duhovnogo rozvitku osobistosti : monografiya / E.O. Pomitkin. – Kyiv : Nash chas, 2005. – 278 s.
10. Savchin M. V. Vira v Boga yak duhovniy stan lyudini / Psihologiya I suspilstvo. – 2009. – # 2 (36). – S. 54–59.
11. Savchin M. V. Duhovniy potentsial lyudini : monografiya / M. V. Savchin. – Ivano-Frankivsk: Vid-vo «Play» Prikarpatського un-tu, 2001.- 203 s.

Zhyhajlo Natalija

Doctor of Psychology, Professor of Management Department, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv (Ukraine)

Karpinska Roksolana

Ph. D. in Psychology, Department of Psychiatry, Psychology and Sexology, Lviv Danylo Halytsky National Medical University, Lviv (Ukraine)

PSYCHOLOGY OF INDIVIDUAL AND SPIRITUAL LEADER GROWTH

ABSTRACT

The article is devoted to the psychology of personal and spiritual growth of the leader. The object of this study is the process of personal and spiritual formation of student youth. Subject of research: psychological patterns and mechanisms of personal and spiritual growth of personality in adolescence. The purpose of the study is to establish the psychological patterns and mechanisms of personality and spiritual formation of the leader.

The scientific novelty of the research is: in the development and testing of the model of per-

© Жигайло Н. І., Карпінська Р. І.

sonality spirituality; in distinguishing the criteria, levels and indicators of spirituality of the personality in adolescence; in revealing the psychological patterns of the spiritual formation of the personality in the period of youth; in the development and experimental testing of the spiritual development of the student's personality; in the development and testing within the limits of the specified program of the complex diagnostic-correction system.

In the article for the purpose of personal and spiritual formation of the personality of the leader proposed: the concept of "spiritual personality of the leader"; presented the author's psychological structure of the personality of the leader; author's model of the spiritual formation of the leader's personality. The system of psychological and pedagogical disciplines for forming the spirituality of the personality of the leader and the training program for the development of spirituality of the personality are presented. The authors proposed a thematic plan for the special course "Psychology of the spiritual formation and realization of the personality of the leader". The criteria for the formation of the leader's spirituality are singled out. The indicated sources of spiritual personality formation.

On the basis of the results of the psychological study, it was concluded that the future leader is at the stage of spiritual formation when he: first, sees the meaning of what corresponds to the spiritual ideals and to what at the same time he has the opportunity; and secondly, it has de-

veloped the appropriate features of the character, knowledge and skills that make it possible to achieve the goal, to realize itself in its leadership formation.

Key words: personality, spirituality, leader, personal formation of a leader, spiritual formation of a leader, student youth, conceptual model, criteria and indicators of spirituality.

Наталія Жигайло

Доктор психологических наук, профессор, профессор кафедры менеджмента Львовський національний університет імені Івана Франко, г. Львов (Україна)

Роксолана Карпинська

Кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры психологии, психиатрии и сексологии, Львовський національний медичинський університет імені Данила Галицького, г. Львов (Україна)

ПСИХОЛОГИЯ ЛИЧНОСТНОГО И ДУХОВНОГО РОСТА ЛИДЕРА

Аннотація. Стаття посвящена психології личностного и духовного роста лидера. Объектом данного исследования является процесс личностного и духовного становления студенческой молодежи. Предмет исследования: психологические закономерности и механизмы личностного и духовного роста личности в юношеском возрасте. Цель исследования заключается в установлении психологических закономерностей и механизмов личностного и духовного становления лидера.

Научная новизна исследования заключается: в разработке и апробации модели духовности личности; в выделении критериев,

уровней и показателей духовности личности в юношеском возрасте; в раскрытии психологических закономерностей духовного становления личности в период юности; в разработке и экспериментальной апробации программы духовного становления личности студента; в разработке и апробации в рамках указанной программы комплексной диагностико-коррекционной системы.

В статье с целью личностного и духовного становления личности лидера предложено: понятие «духовной личности лидера»; представлена авторская психологическая структура личности лидера; авторская модель духовного становления личности лидера. Представлена система психолого-педагогических дисциплин для формирования духовности личности лидера и программу тренинга развития духовности личности. Авторами предложено тематический план спецкурса «Психология духовного становления и осуществления личности лидера». Выделены критерии формирования духовности лидера. Указанные источники формирования духовности личности.

На основе результатов психологического исследования сделаны выводы о том, что будущий лидер находится на этапе духовного становления, когда он: во-первых, видит смысл в том, что соответствует духовным идеалам и к чему одновременно у него есть возможности; во-вторых, имеет развитые соответствующие черты характера, знания и уме-

ния, позволяющие добиться поставленной цели, реализовать себя в своем лидерском становлении.

Ключевые слова: личность, духовность, лидер, личностное становление лидера, духовное становление лидера, студенты, концептуальная модель, критерии и показатели духовности.

Дата отримання статті: 01.02.2019

Дата рекомендації до друку: 12.02.2019

Дата оприлюднення: 28.02.2019